

SAMENLEVEN MET OVERTUIGINGEN

Leesexemplaar

Patrick Loobuyck (red.)

Samenleven met overtuigingen

Levensbeschouwing,
democratie en wetenschap

Pelckmans Pro

© 2018, Patrick Loobuyck en Pelckmans Pro
Pelckmans Pro maakt deel uit van Pelckmans uitgevers nv
www.pelckmansuitgevers.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder
de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de
uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie
over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de
reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored
or made public by any means whatsoever, whether electronic or
mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Omslagontwerp: Nanja Toebak
Zetwerk: www.intertext.be

D/2018/13955/37
ISBN 978 94 6337 143 8
NUR 705/746

pelckmanspro.be
pelckmanspro.nl

 pelckmanspro

Inhoud

Inleiding	7
<i>Patrick Loobuyck</i>	
Deel 1. Het levensbeschouwelijke landschap	13
1. Westerse tradities	15
<i>Leni Franken, Stijn Latré & Patrick Loobuyck</i>	
2. Oosterse tradities en atheïsme	63
<i>Leni Franken & Patrick Loobuyck</i>	
3. Religie en levensbeschouwing in België	87
<i>Patrick Loobuyck</i>	
Deel 2. Levensbeschouwing en democratie	125
4. Kleine geschiedenis van religieuze (in)tolerantie	127
<i>Patrick Loobuyck</i>	
5. Hedendaags politiek liberalisme	151
<i>Patrick Loobuyck</i>	
Deel 3. Levensbeschouwing en wetenschap	181
6. Geloof, rede en wetenschap: vroeger en nu	183
<i>Patrick Loobuyck</i>	
7. Homo sapiens, homo faber, homo religiosus: samenspel en disharmonie	217
<i>Walter Van Herck & Patrick Loobuyck</i>	
Bibliografie	241
Register	259

Inleiding

Patrick Loobuyck

De laatste decennia is het levensbeschouwelijke landschap in West-Europa sterk gewijzigd. Het christendom was er tot in de jaren 1960 heel sterk aanwezig en was voor de meeste mensen het religieus-culturele raamwerk van waaruit zowat alles bekeken, gewikt en gewogen werd. Mensen behoorden tot en identificeerden zich met een religieuze traditie die meteen ook de betekenis horizon vormde voor de hele samenleving. Individualisering, de-traditionalisering en secularisering – die in de Lage Landen ook gepaard ging met een vorm van (mentale) ontzuiling – maken dat de invloed van de kerken en religie drastisch verminderd is. Zowel in het individuele leven van heel wat mensen als in het publieke domein van de samenleving als geheel hebben kerken, religie, God en zijn gebod aan betekenis en autoriteit ingeboet, vaak ten koste van een wereldbeeld dat aan wetenschap en democratie de voorrang geeft.

Zowel historisch als geografisch gezien is er geen enkele plaats of tijd te noemen die zo seculier was en is als het huidige West-Europa. Maar wie dacht dat dit ertoe zou leiden dat religie en levensbeschouwing geheel en al uit de samenleving zouden verdwijnen en we ons niet langer met levensbeschouwing bezig zouden moeten houden, heeft het bij het verkeerde eind. De secularisering en de onttoverende wetenschap beletten immers niet dat we als mens met levensbeschouwelijke en zingevingsvragen geconfronteerd blijven. We mogen ons ook niet blindstaren op het Westen: in heel wat andere delen van de wereld doet de religie het immers nog altijd erg goed en blijven godsdienstige tradities en gemeenschappen heel wat mensen aanspreken. Bovendien hebben globalisering, individualisering en vooral immigratie hier andere religies en tradities binnengebracht die, mede omdat de samenleving zo seculier is, vaak erg zichtbaar zijn. Dit leidt tot een paradoxale situatie: nog nooit was onze samenleving zo gesecculariseerd en was de invloed van de wetenschap op het wereldbeeld zo groot, maar tegelijk zijn religie en tal van levensbeschouwelijke thema's zelden zo vaak onderwerp van maatschappelijk debat geweest. Dat religie ter sprake wordt gebracht, is vaak precies het gevolg van het feit dat ze zich moet

handhaven in een gesecculariseerde, wetenschappelijke en liberaal-democratische context waarin de religie scherper aftekent dan voorheen. In een samenleving die zoals vroeger doordrongen was van religie, zijn godsdienst en de publieke uiting ervan weinig opvallend en geen onderwerp van debat. De secularisering en de levensbeschouwelijke diversiteit hebben daar verandering in gebracht en die nieuwe situatie maakt dat zowel de samenleving als de religie nog wat moeten zoeken naar de juiste manier om met elkaar om te gaan. De samenleving moet zoeken op welke manier ze (nieuwe) religies een plaats kan geven; de religies moeten zich zien te verhouden ten aanzien van die seculiere samenleving die in belangrijke mate gebaseerd is op grondrechten, scheiding van kerk en staat en wetenschap.

De inzet van het maatschappelijk debat over levensbeschouwing draait dan ook erg vaak rond de volgende vragen: hoe kunnen we in een goede verstandhouding samenleven in diversiteit en wat is de plaats van religie en levensbeschouwelijke diversiteit in de publieke ruimte? Deze vragen beperken zich overigens niet tot West-Europa, maar zijn in toenemende mate relevant voor heel veel landen in de wereld. Daar speelt religie vaak wel nog een belangrijker rol dan in het seculiere Westen maar de uitdagingen van de diversiteit en een scheiding tussen kerk en staat stellen er zich net zo goed.

Levensbeschouwelijke geletterdheid

Levensbeschouwing is brandend actueel, maar de hevigheid waarmee hierover soms wordt gesproken is vaak niet recht evenredig met de kennis van zaken. Dit boek wil in dat verband een bijdrage leveren aan het antwoord op enkele ambitieuze vragen. Wat moeten burgers hier en nu weten als ze zich ernstig en genuanceerd met levensbeschouwelijke thema's willen inlaten (cf. Prothero 2007)? En welk referentiekader hebben we nodig om met volle overtuiging te kunnen samenleven met mensen die er levensbeschouwelijk vaak andere overtuigingen dan onszelf op nahouden?

Het boek wil in de eerste plaats informeren en de levensbeschouwelijke geletterdheid opfrissen en bijspijkeren. Wie de samenleving en haar culturele, artistieke, filosofische en levensbeschouwelijke veruitwendigingen en producten wil begrijpen, kan immers niet zonder levensbeschouwelijke geletterdheid (Moore 2007). Die geletterdheid is ook nodig om geïnformeerd, open en genuanceerd om te gaan met levensbeschouwelijke thema's en met het samenleven in diversiteit. Los van het feit of men gelovig, ongelovig, twijfelaar of zoekend is, inzicht in de levensbeschouwelijke wortels van de samenleving en in wat men in het Frans *le fait religieux* noemt, is onontbeerlijk – ook om tot een goede vorm van samenleven te komen (Debray 2002).

Als antwoord op de vraag waarom levensbeschouwelijke geletterdheid relevant is, verwijs ik graag naar het antwoord van de katholieke theoloog Hans Küng op de vraag waarom hij zo'n omvangrijk boek over de islam heeft geschreven:

[...] om mensen in deze beslissende overgangsfase naar een nieuwe verhouding tussen de culturen, godsdiensten en landen klaar te maken voor een dialoog, ja zelfs klaar te maken voor een nieuwe wereld; met de bedoeling, dat ze – of ze nu christen zijn of moslim of geen enkele godsdienst belijden, of ze nu politici zijn, leidinggevende personen op economisch of cultureel terrein, docenten, priesters of studenten, kortom al degenen die oriëntatie zoeken – de toestand van de wereld, die zonder de wereldgodsdiensten niet goed kan worden begrepen, beter kunnen beoordelen en erop reageren (Küng 2006: 23).

Samenleven met overtuigingen heeft noch de bedoeling om mensen van een of andere levensbeschouwing te overtuigen, noch om antwoorden te formuleren op de vele levensbeschouwelijke vragen en thema's die zich vandaag blijven aandienen. De invalshoek van dit boek is ook niet theologisch want het vertrekt niet vanuit een vooraf gekozen en normerend binnenperspectief van één bepaalde levensbeschouwing of denominatie. De benadering van levensbeschouwing is gebaseerd op religiestudie (cf. Jensen 2008). Zinspelend op de beroemde terminologie van de godsdienstpedagoog Michael Grimmitt kunnen we ook zeggen: het gaat om *learning about religions* en *learning from the study of religions*.

Het boek heeft ook niet de bedoeling steeds een duidelijke positie te verdedigen in het debat over levensbeschouwing, wetenschap en democratie. Veeleer bespreekt het verschillende posities en wil het zodoende een informatief kader bieden en de lezer uitnodigen om zelf met levensbeschouwelijke thema's, vragen en discussies aan de slag te gaan. De democratische grondrechten en de idee dat we wetenschap als legitieme bron van voorlopig beste kennis serieus moeten nemen, gelden echter wel als normerend kader. In dat opzicht is het boek in zijn uitgangspunt schatplichtig aan wat onder meer Jürgen Habermas sinds 2001 benadrukt in zijn werk over godsdienst in de (post)seculiere publieke ruimte. De secularisering van de samenleving, van de politiek en de staatsmacht betekent niet dat religie gedoemd is te verdwijnen – ook niet dat ze moet verdwijnen uit de publieke ruimte. Het impliceert wel dat religie een leerproces doorloopt waarin ze zichzelf transformeert zodat ze van binnenuit de grondbeginselen van de democratische rechtsstaat kan omarmen. Bovendien staan religies voor de uitdaging het gezag van de wetenschap – als het geheel van onze voorlopig beste kennis over de wereld – te erkennen. Levensbeschouwingen die deze processen en reflecties weigeren, zetten zichzelf buitenspel.

Samenleven met overtuigingen

Dit boek bestaat uit drie delen die elk een eigen thematische lijn omvatten: 1. *Het levensbeschouwelijke landschap*, 2. *Levensbeschouwing en democratie*, en 3. *Levensbeschouwing en wetenschap*.

Het eerste deel biedt een overzicht van de belangrijkste levensbeschouwingen en biedt achtergrondinformatie bij het levensbeschouwelijke landschap zoals het zich vandaag toont op wereldvlak, in Europa en in België. In het eerste hoofdstuk worden achtereenvolgens het jodendom, het christendom en de islam behandeld. Het tweede hoofdstuk behandelt voornamelijk het boeddhisme, het hindoeïsme en het atheïsme. Op het gevaar af te essentialiseren, proberen we telkens de belangrijkste elementen van die levensbeschouwelijke tradities weer te geven, zonder uit het oog te verliezen dat levensbeschouwelijke tradities intern ook nog eens heel verscheiden kunnen zijn. Het derde hoofdstuk gaat met zevenmijlslaarzen door de levensbeschouwelijke geschiedenis van onze contreien om zodoende ook de levensbeschouwelijke situatie hier en nu beter te kunnen kaderen en te kunnen begrijpen. Daarna wordt in datzelfde hoofdstuk uitgelegd hoe de Belgische verhouding tussen kerk en staat tot op heden in elkaar steekt. Er gaat tot slot bijzondere aandacht naar drie belangrijke tendensen zonder welke we het huidige levensbeschouwelijke landschap hier niet kunnen begrijpen: secularisering, ontzuiling en diversiteit.

Het tweede deel bestaat uit twee hoofdstukken die inzicht willen bieden in de achtergrond en betekenis van het liberalisme als politiek filosofische theorie. Het liberalisme is het paradigma, gebaseerd op vrijheid en gelijkheid, op basis waarvan de Westerse landen vandaag met levensbeschouwing omgaan. Hoofdstuk vier behandelt de moeilijke ontstaansgeschiedenis van de scheiding tussen kerk en staat, de individuele godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Hoewel ze vandaag als belangrijke verworvenheden en basisprincipes van onze samenleving worden beschouwd die we niet opnieuw wensen te onderhandelen, zijn het stuk voor stuk laatkomers in de Europese geschiedenis die met vallen en opstaan geleidelijk ingang hebben gevonden met en na de Verlichting. Hoofdstuk vijf legt uit wat het hedendaagse politiek filosofische liberalisme onder staatsneutraliteit verstaat en staat verder stil bij twee vragen. Hoeveel ruimte kan of moet een seculier liberale overheid maken voor religie en levensbeschouwelijke diversiteit? En ten tweede: hoe kunnen religies zich compatibel maken met de uitgangspunten van die liberale samenleving, namelijk vrijheid en gelijkheid? De reflectie over de plaats van religie in de democratische samenleving en de publieke ruimte moet niet alleen gebeuren vanuit het perspectief van de overheid, maar ook vanuit de religie zelf.

Het derde deel ten slotte biedt een aanzet tot reflectie over religie, levensbeschouwing en wetenschap. Hoofdstuk zes belicht enkele belangrijke historische episodes en momenten die belangrijk zijn voor een goed begrip van de manier waarop geloof en rede, godsdienst en wetenschap zich tot elkaar hebben verhouden. Dit moet onder meer duidelijk maken dat geloof en rede niet altijd en per definitie elkaars tegenpolen zijn geweest. Na een historisch luik krijgen ook enkele hedendaagse perspectieven de aandacht: de consequentie van de evolutietheorie en de evolutionaire psychologie voor levensbeschouwing en moraal, en de cognitieve

wetenschap van religie. Het zevende en laatste hoofdstuk benadert het thema zingeving en wetenschap op een filosofische manier. De mens als homo sapiens is bijzonder goed uitgerust om kennis te verzamelen, op te slaan en door te geven – en op basis van die kennis plannen te maken, dingen te voorzien, en de leefwereld naar de hand te zetten. Zonder deze capaciteiten had de menselijke soort het nooit gehaald. Maar de mens heeft ook een zingevende interesse en stelt zich vragen over het waarom van de dingen en de zin en betekenis van het menselijk bestaan en wat zich daar allemaal in voordoet. Aan de hand van auteurs als Stephen Jay Gould, Ludwig Wittgenstein en Richard Dawkins wordt verduidelijkt hoe kennis en zingeving zich tot elkaar kunnen verhouden en wat de verschillende filosofische posities hieromtrent zijn.

Het boek bevat heel wat informatie maar over elk van de onderwerpen valt natuurlijk telkens nog veel meer te vertellen. Over elk hoofdstuk bestaan er heel wat boeken en artikels die de gepresenteerde onderwerpen diepgaander en breedvoeriger behandelen dan hier het geval is. Het boek heeft niet de pretentie volledig te zijn, wel om kapstokken en handvatten aan te reiken opdat de lezers die dat zouden wensen verder aan de slag kunnen gaan met de thema's die hen aanspreken. Hiertoe kan ook de bibliografie die achteraan is opgenomen en die zowel Nederlandstalige als internationale literatuur bevat, richtinggevend zijn.

Als het boek nieuwsgierig maakt en aanzet om een aantal dingen verder uit te diepen, is het in zijn opzet geslaagd. Maar het boek heeft ook nog een ander doel. De informatie die hier wordt gepresenteerd is niet vrijblijvend, want ze is belangrijk voor de kwaliteit van ons samenleven. Samenleven in diversiteit is geen vanzelfsprekendheid en democratie wordt niet via de genen doorgegeven. Wederkerigheid, kennis van de eigen levensbeschouwing en die van de ander, en het belang van vrijheid en gelijkheid moeten via onderwijs en opvoeding worden aangebracht en aangeleerd. Er zijn ook altijd voldoende geïnformeerde mensen nodig die weten op basis waarvan we met volle overtuiging en vanuit de eigen levensbeschouwelijke overtuiging in diversiteit kunnen samenleven. *Samenleven met overtuigingen* wil daartoe bijdragen.

DEEL 1

**Het levens-
beschouwelijke
landschap**

HOOFDSTUK 1

Westerse tradities

Leni Franken, Stijn Latré & Patrick Loobuyck

INLEIDING

Dit hoofdstuk bespreekt de drie monotheïstische openbaringsgodsdiensten: jodendom, christendom en islam. Ze gaan alle drie terug op de figuur van stamvader Abraham (Ibrahim). In de joods-christelijke traditie is diens zoon Isaak de tweede aartsvader, terwijl volgens de islamitische traditie het Arabische volk en de profeet Mohammed teruggaan op Isaaks buitenechtelijke, oudere halfbroer Ismaël. De drie religies hebben elk een eigen openbaringstraditie, maar bouwen daarnaast ook op elkaar voort. In elk van deze godsdiensten speelt de heilige schrift een belangrijke rol, vandaar dat ze de godsdiensten van het boek worden genoemd. Hoewel hun oorsprong telkens in het Midden-Oosten ligt, worden ze in de literatuur ook wel de ‘westerse tradities’ genoemd – dit in tegenstelling tot de ‘oosterse’ tradities (hindoeïsme, boeddhisme, sikhisme, jaïnisme, taoïsme, confucianisme en shintoïsme) die in Azië zijn ontstaan en nog altijd voornamelijk daar geconcentreerd zijn (cf. Oxtoby & Hussain 2010, 2011).

1. JODENDOM

1.1 Verspreiding en aantallen

De wereldbevolking telt ongeveer 14 miljoen of 0,2 procent joden. Tegen 2050 zou het jodendom 16 miljoen aanhangers hebben. De meeste joden wonen op dit moment in de Verenigde Staten (5,6 miljoen), Europa (1,5 miljoen) en Israël (5,6 miljoen) – het enige land waar joden de meerderheid (76 procent) vormen. Deze geconcentreerde spreiding is van vrij recente datum. Lange tijd was het jodendom nog veel meer verspreid (diaspora), ook over het Midden-Oosten en Europa.

1.2 Oorsprong en strekkingen

Het jodendom gaat terug op de stamvaders Abraham en Isaak. God (Jahweh) stuurde Abraham uit zijn stad Charan weg om op zoek te gaan naar het Beloofde Land (Kanaän). Ook de uittocht uit Egypte onder leiding van Mozes en de daaropvolgende veertig jaar woestijnervaring waarin God het volk via Mozes de tien geboden en de Ark van het Verbond schenkt, zijn constitutief voor de joodse religieuze traditie. Deze tien geboden bevatten de voorschriften om alleen Jahweh te vereren, Hem niet af te beelden, Zijn naam niet ijdel te gebruiken, je vader en je moeder te eren, niet te doden, te stelen of valse getuigenissen af te leggen, en een verbod op echtbreuk en afgunst. Deze gebeurtenissen zijn terug te vinden in de Thora, maar vanuit historisch oogpunt is over Abraham en Mozes zo goed als niets geweten.

Het ontstaan van het joodse monotheïsme en messianisme was in de zevende, achtste eeuw voor Christus nauw verbonden met een nationalistisch programma dat zuid-Kanaän (Juda, jahwistische traditie) met vluchtelingen uit noord-Kanaän (Israël, elohistische traditie) moest verenigen. In 722 voor Christus werd het noordrijk immers ingenomen door de Assyriërs: heel wat bewoners werden gedeporteerd maar sommigen konden naar Juda trekken. De godsdienst werd ingezet als een middel om te verenigen: men streefde naar eenheid rond één God, Jeruzalem werd de hoofdstad en er werden verhalen verteld over een vroeger eengemaakt rijk rond de tiende eeuw voor Christus, bestuurd door de koningen Saul, David en Salomo. Dat rijk heeft als dusdanig waarschijnlijk nooit bestaan en archeologen twijfelen eraan of de zogenoemde eerste tempel die Salomo omstreeks duizend voor Christus gebouwd zou hebben werkelijk bestaan heeft.

In 587 voor Christus werd het koninkrijk Juda ingenomen door de Babyloniërs. Dit ging opnieuw gepaard met ballingschap. Nebukadnezar belegerde Jeruzalem en nam Sedekia, de koning van Juda, en tal van vooraanstaande burgers mee naar Babylon. In 586 voor Christus zou de eerste tempel met daarin de Ark van het Verbond vernietigd worden, waardoor de joden steeds meer in andere gemeenschappelijke ruimtes samenkwamen om de feesten en rituelen uit te voeren. Op die manier ontstond de synagoge. De joden mochten tijdens de ballingschap echter wel hun geloof blijven belijden en genoten betrekkelijke vrijheid. Sommigen, zoals de profeet Daniël, gingen zelfs deel uitmaken van de regering. De culturele, religieuze identiteit van de joden werd niet weggeveegd, ze werd in tegendeel herbevestigd en verder uitgewerkt. Het Hebreeuwse alfabet ontstond en de mondelinge tradities werden uitgeschreven. Het joodse (politieke) messianisme en monotheïsme werden verdiept en verder uitgewerkt – onder meer door profeten als Jeremia in Jeruzalem, en Ezechiël en (Deutero-)Jesaja bij de ballingen in Babylonië. Onder invloed van het Perzische zoroastrisme (of mazdeïsme) deed de idee van de goddelijke schepping haar intrede.

In de zesde eeuw voor Christus kwamen de Perzen aan de macht en hun koning Cyrus liet de joden naar hun land terugkeren. Met toestemming van de Perzen herbouwden ze in Jeruzalem hun tempel. Die is in 515 voor Christus voltooid. Het Heilige Land kwam ten tijde van Jezus echter onder de heerschappij van de Romeinen, die in het jaar 70 deze tempel verwoesten. De westmuur (of klaagmuur) op de tempelberg in Jeruzalem is daar nog het overblijfsel van, maar de tempel zelf is nooit meer heropgebouwd.

Sinds 135 na Christus, het jaar waarin de anti-Romeinse opstand van Simon Bar Kochba werd neergeslagen, leeft de joodse gemeenschap voornamelijk in diaspora, eerst rond de Middellandse Zee, later ook meer noordelijk in Oost- en West-Europa. Ten gevolge van de diaspora onderging het jodendom verschillende etnische en culturele invloeden. Verschillende joodse groepen zijn genoemd naar die verschillende geografische afkomst: sefardische joden (Portugal, Spanje, Noord-Afrika), jemenitische joden (Jemen), asjkenazische joden (Midden- en Oost-Europa, Rusland) en oriëntaalse joden (Oezbekistan, Azerbeidzjan, Dagestan en Georgië). Zowat tachtig procent van de joden behoort tot de Asjkenazim: de helft van de joden in Israël, negen op de tien joden in de Verenigde Staten en de chassidisch-orthodoxe joodse gemeenschap in Antwerpen.

In de achttiende eeuw kwam er een belangrijke inhoudelijke vernieuwing onder impuls van de Oost-Europese rabbijn Ben Eliëzer (beter bekend onder de naam Baal Shem Tov – Meester van de goede naam), waaruit het chassidische jodendom zich ontwikkelde (chassidim = ‘de vromen’). Deze groep gelovigen is te herkennen aan de zwarte kledij, hoed of keppel, en veelal ook de pijpenkrullen. Gehuwde vrouwen zijn verplicht hun hoofd te bedekken en dragen daarom vaak een pruik. De chassidische joden, die onder meer in Antwerpen en Jeruzalem leven, springen het meest in het oog in het straatbeeld maar zijn niet representatief voor de hele joodse gemeenschap. Naast deze en andere orthodoxe strekkingen kent het jodendom immers heel wat liberale strekkingen. Deze ontstonden onder invloed van de Verlichting in het Duitsland van de achttiende en negentiende eeuw en in de Verenigde Staten.

Tot slot vormt ook de Kabbala een belangrijke inhoudelijke joodse traditie. Het gaat om een mystieke strekking die haar oorsprong vindt in de derde eeuw voor Christus. Ze stuurt aan op ontmoeting met de transcendente God door persoonlijke ervaring en vervoering, eerder dan door studie kennis op te doen over God. In deze traditie gaat men ervan uit dat er bijzondere kennis over de natuur van God en het universum aan enkele uitverkorenen is geopenbaard en dat die ‘onthullingen’ slechts via enkele bevoorrechte mensen worden overgeleverd. Deze traditie kende haar hoogtepunt in de middeleeuwen.

1.3 Godsbeeld

Het jodendom wordt beschouwd als de eerste duurzame, monotheïstische religie. God is schepper van hemel en aarde en heerst over alle natuurwetten. In tegenstelling tot de historische buurvolkeren in Egypte en Babylonië aanvaardden de joden geen natuurgoden zoals de zon of de maan. Het joods monotheïsme is waarschijnlijk wel mee beïnvloed door de monotheïstische zonnegodverering in Egypte onder Echnaton (veertiende eeuw voor Christus) en de prediking van de Perzische profeet Zarathustra (veertiende of dertiende eeuw voor Christus) die Ahura Mazda als enige en scheppende God naar voren schoof.

In het jodendom wordt God als transcendent beschouwd, verheven boven de natuur en de wereld. God kan door mensen niet gevat of beschreven worden. God is onzichtbaar en kan en mag niet worden afgebeeld. Zijn naam is onuitspreekbaar en Hij is slechts in metaforen te karakteriseren. Hij wordt ook Heer (*Adonai*) genoemd en op schrift wordt God aangeduid met vier letters (het tetragrammaton): JHWH. Dit is afgeleid van het Hebreeuwse werkwoord 'zijn'. God toont zich aan Mozes in het brandende braambos en maakt zich kenbaar als 'ik ben die is' (Ex 3:14).

God sluit met de Israëlieten een exclusief en eeuwig verbond. De overeenkomst met Mozes op de berg Sinaï tijdens de woestijntocht op weg van Egypte naar het beloofde land, staat hiervoor symbool. God zal de Israëlieten beschermen en het volk moet Hem trouw blijven. Het joodse volk is uitverkoren om het goede voorbeeld te geven en te leven volgens de wetten van God. Anderen zouden dat goede voorbeeld moeten volgen, maar het jodendom heeft geen missionair karakter – men is jood wanneer men geboren wordt uit een joodse moeder of in eerder uitzonderlijke gevallen door bekering. God kan mensen op de proef stellen zoals in het boek Job wordt verteld, maar Hij is in essentie de uitdrukking van hoop op bevrijding.

Het geloof in een leven na de dood behoort oorspronkelijk niet tot het jodendom. Het doet pas zijn intrede in de Hellenistische periode vanaf de vierde eeuw voor Christus en zal zo het christelijk verrijzenisgeloof mee mogelijk maken. Belangrijker echter voor de joodse traditie is de messiaanse verwachting: de aankondiging van een bevrijder, de 'Messias' of de 'gezalfde' als gezant van God. Deze messiaanse verwachting en de aankondiging van een Rijk Gods waren lange tijd politiek geladen: men verwacht iemand in het geslacht van koning David die de joden zal verlossen van vreemde overheersing. Na verloop van tijd echter werd de bevrijding steeds meer geestelijk geïnterpreteerd: men verwacht een redder wiens optreden het verlossende einde der tijden zal inluiden. Het is op dit punt dat de (joods-)christenen zich van de joodse traditie zullen afscheiden: terwijl de joden Jezus niet als Messias erkennen, is Jezus voor de christenen die aangekondigde (apolitieke) verlosser, de 'Christus' of gezalfde.

1.4 Teksten

De Tenach is de joodse bijbel en bestaat uit 39 boeken. Tenach is het acroniem van de drie delen waaruit hij bestaat: Thora, Nevi'iem en Ketuvim. *Nevi'iem* bevat de profetische boeken, te beginnen bij Jozua, de opvolger van Mozes. Er wordt verder een onderscheid gemaakt tussen de vroege profeten (Jozua, Rechters, Samuël en Koningen) en de late profeten (Jesaja, Jeremia, Ezechiël en twaalf kleine profeten). *Ketuvim* bestaat uit elf gevarieerde geschriften waaronder historische Kronieken, Ruth, Daniël, Esther, Ezra/Nehemia, de poëzie van Psalmen, Hooglied en Klaagliederen, de wijsheidsliteratuur van Spreuken, Job en Prediker. Ketuvim bevat ook de 'vijf rollen' (*megillot*) die telkens gelezen worden op een bepaald joods feest: Hooglied op Pesach, Ruth op Sjavoet (zeven weken na Pesach), Esther op Poerim, Prediker op Soekot en Klaagliederen op Tisja be'Aaw (de joodse rouwdag waarop de vernietiging van de tempel en ander onrecht dat de joden is aangedaan wordt herdacht).

De *Thora* of joodse wet bevat de eerste vijf boeken van de Tenach (vandaar later in het Grieks *Pentateuch*). Het ontstaan van de wereld en de mensheid, de zondvloed, de verspreiding van de mens na de toren van Babel, en de vroegste religieuze geschiedenis van het joodse volk staan te lezen in de eerste twee boeken: Genesis en Exodus. Deze teksten werden waarschijnlijk tijdens de Babylonische ballingschap voor het eerst opgeschreven en geredigeerd, maar gaan terug op oudere, orale tradities. Samen met Leviticus, Numeri en Deuteronomium vormen zij de Thora of de 'vijf boeken van Mozes'. Volgens de joodse traditie werd de wet immers door God aan Mozes gegeven op de Sinai. De Thora bevat 613 geboden en voorschriften, waarvan er vandaag nog zo'n 300 effectief gelden. Veel voorschriften hebben immers betrekking op de tempeldienst in Jeruzalem, die vandaag niet meer bestaat. Deze teksten bevatten echter ook het onderscheid tussen reine en onreine dieren, bepalingen over de onzuiverheid van de vrouw na de geboorte van een kind en voorschriften inzake de sabbat die heel wat joden tot op vandaag naleven.

Rabbijnen hebben de joodse wet doorheen de tijd intens bediscussieerd en geherinterpreteerd naar de nieuwe omstandigheden die zich voordeden. Geleidelijk werd de mondelinge traditie opgeschreven en omstreeks 200 na Christus onder de naam *Misjna* gecodificeerd. De Misjna vormde zelf weer het uitgangspunt voor verdere rabijnse discussie in verschillende joodse gemeenschappen. Deze discussies en commentaren, met zowel minderheids- als meerderheidsstandpunten, zijn vermeld in de Talmoed van Jeruzalem (400 na Christus) en de Babylonische Talmoed (500 na Christus). Maar ook daarmee was de rabijnse traditie van debat en onderzoek (*midrasj*) niet afgesloten. Rabbijnen hertalen Thora, Misjna en Talmoed nog steeds naar hedendaagse levensvoorschriften. Dit geheel van levensvoorschriften wordt 'Halacha' genoemd als het over de wet gaat, en 'Haggada' als het over niet-juridische zaken zoals liturgie gaat.

1.5 Religieuze praktijk

Het jodendom kent geen centraal leergezag en er werd geen officiële leer vastgelegd in dogma's of andere canonieke formuleringen. Waar het christendom zich sterk met 'orthodoxie' of de 'juiste leer' heeft beziggehouden, kenmerkt het jodendom zich – net als de islam – eerder door 'orthopraxie' of het juist naleven van religieuze (wettische) voorschriften.

Naast morele voorschriften bevatten joodse tradities kledingvoorschriften, bepalingen over reinheid en richtlijnen voor het vieren van de heilige sabbat. De sabbat wordt gevierd op zaterdag, de zevende dag van de joodse week. Het is een rustdag die door Jahweh wordt voorgeschreven in de tien geboden. Naargelang de traditie waarin men staat, worden meer of minder activiteiten verboden. Op de sabbat herdenkt men Gods rustdag na de schepping en het verbond tussen God en het joodse volk.

De meeste joden houden zich aan de koosjerspijswetten of *Kasbrut*. Dit betekent dat men geen varkensvlees eet, dat dieren onverdoofd geslacht moeten worden en moeten uitbloeden, en dat melk en vlees altijd gescheiden moeten zijn. Plantaardig voedsel en afgeleide producten (zoals wijn) zijn koosjer.

Naast het naleven van de joodse wet bevat de joodse religieuze praktijk het gebed en religieuze feesten. Traditioneel houden joden een ochtend-, middag- en avondgebed. Op de sabbat en op feestdagen is er een extra gebedsdienst. Joden komen voor hun gebedsdienst samen in een synagoge. Belangrijke rituele voorwerpen zijn de rollen van de Thora en de 'menorah': de zevenarmige kandelaar die in de tempel in Jeruzalem werd gebruikt en die de brandende braamstruik symboliseert van waaruit God zichzelf aan Mozes openbaarde. Op Chanoeka (Hanukkah), het feest van acht dagen waarin de overwinning van het licht op de duisternis wordt gevierd, wordt een kandelaar met negen armen gebruikt en wordt elke avond een extra licht aangestoken.

Het paasfeest, het looffhuttenfeest, het lotenfeest en Jom Kippoer zijn belangrijke feesten. Op het joodse paasfeest of Pesach herdenken de joden de bevrijding uit de slavernij door de uittocht uit Egypte. Pesach bestaat onder meer uit de rituelen van de ongedesemde broden en het slachten van een lam. Dit paasfeest duurt zeven dagen en wordt gevierd in het midden van de zevende maand van de joodse kalender – d.i. ongeveer tweede helft van maart of de eerste helft van april.

Het looffhuttenfeest of Soekot herdenkt de veertig jaar durende omzwervingen in de woestijn tussen Egypte en het Beloofde Land, toen het volk van Mozes in hutten of tenten verbleef. Het feest valt op de vijftiende dag van de eerste maand van de joodse kalender. Op de eerste twee dagen van de joodse kalender wordt Rosh Has-hana gevierd. In de synagoge wordt honderd maal op de sjofar (de ramshoorn) geblazen en als symbool voor een goed jaar worden zoete dingen gegeten. Daarna volgen

enkele dagen van soberheid die afgesloten worden op de tiende dag van het nieuwe jaar met het feest van Jom Kippoer of de grote verzoendag. Dit is traditioneel het heiligste feest van de joden en de enige dag waarop de hogepriester het heiligste deel van de tempel van Jeruzalem betrad, om er het volk met God te verzoenen. Het is een dag van vasten en boetedoening, zodat men het nieuwe jaar met een schone lei kan beginnen. Als offer ter vergeving van de zonden werden traditioneel twee geiten gebruikt: de ene werd van een rots gegooid (sinds de verwoesting van de Tweede Tempel wordt er echter niet meer geofferd), de andere werd als zondebok de woestijn ingestuurd, symbolisch beladen met ‘alle zonden van Israël’.

Het lotenfeest of Poerim ten slotte valt altijd in het vroege voorjaar. Na een vastendag en de lezing van het boek Esther, waar Poerim op teruggaat, volgt een vrij uitbundig feest waarbij mensen zich verkleden en voor de gelegenheid ook alcohol rijkelijk mag vloeien.

Joden hebben verschillende overgangsrituelen zoals de Hebreeuwse naamgeving bij geboorte, de besnijdenis na acht dagen bij jongens (Gen 17:10-13), de bar mitswa, een huwelijksritueel en rituelen bij het overlijden. Bar mitswa maakt 13-jarige jongens ‘volwassen’: vanaf dan staan zij onder de joodse wet. Meer recent wordt dit overgangsritueel binnen de liberale strekking ook voor meisjes ingericht (‘bat mitswa’, op 12 jaar). De jongens of meisjes lezen tijdens deze plechtigheid voor uit de Thora.

1.6 Beladen verleden en gecontesteerd heden

Joden werden in het christelijke Europa vaak wantrouwig bejegend. Momenten van tolerantie en gedogen werden afgewisseld met periodes van actieve vervolging, maar ze werden hoe dan ook juridisch en sociaal als een aparte groep behandeld. Zowel sefardische als asjkenazische joden hebben met anti-joodse sentimenten moeten afrekenen. Lokale stadsbesturen verhinderden joden vaak de toegang tot openbare ambten en dwongen hen in aparte stadsdelen te leven. De Kerk en de kerkvaders (o.a. Augustinus met zijn *Adversus Judaeos*) hanteerden al vroeg een theologische reden om de joden te discrediteren: de joden werden mee verantwoordelijk geacht voor de kruisdood van Jezus, die ze niet als de aangekondigde Messias erkennen. De Kerk verwierp echter lange tijd het gebruik van geweld tegen joden. Pas vanaf de twaalfde eeuw wordt de kerkelijke weerstand ten aanzien van joden intenser.

Een ander element in het wantrouwen ten aanzien van joden was hun economische succes. Omdat joden een monopoliepositie hadden inzake het verlenen van leningen met rente – wat op het derde Lateraans concilie in 1179 voor christenen expliciet verboden werd –, waren veel joden betrekkelijk rijk. Dat leidde tot afgunst en ze werden daarom vaak extra belast. De Kerk maar ook bijvoorbeeld Thomas van Aquino (*De regimine Judaeorum* uit 1270) keurden dit goed, met als argument dat de

joden een grote schuld af te lossen hadden en daarom als slaven aan de christenen toebehoorden. In 1147 schrijft Petrus Venerabilis, de abt van Cluny, een brief aan koning Louis VII waarin hij argumenteert dat de joden de kruistochten mee moeten financieren. Venerabilis is de auteur van een anti-joods traktaat waarin hij het jodendom in navolging van het boek Apocalyps (2,9) in het Nieuwe Testament ‘de synagoge van Satan’ noemt. Hij twijfelt eraan of joden wel mensen zijn, gezien ze maar het intellect van een beest lijken te hebben. De Franse theoloog Petrus Abelardus (1079-1142) hield er een meer open houding op na. In 1136 laat hij een ‘gesprek tussen een filosoof, een jood en een christen’ verschijnen waarin hij zich onthoudt van een hiërarchisch waardeoordeel en onderstreept dat het geloof het gebruik van het gezond verstand niet uitsluit.

In het volksgeloof werden joden verdacht gemaakt en beschuldigd van rituele (kinder)moorden en ontheiliging van de hostie. De Kerk heeft deze beschuldigingen meermaals betwist. Ook het uitbreken van de pest in het midden van de veertiende eeuw werd met de aanwezigheid van joden geassocieerd. Ze zouden bronnen vergiftigd hebben waardoor de ziekte, waaraan een derde van de Europese bevolking stierf, zich kon verspreiden. In 1240 werd in Frankrijk de Talmoud in beslag genomen en verbrand omdat die de joden zou verhinderen om het Oude Testament op een christelijke manier te begrijpen.

Onder het islamitische regime in Spanje (al-Andalus) beleefde het sefardische jodendom tussen de tiende en twaalfde eeuw af en toe een intellectuele bloeiperiode. Maimonides (1135-1204), geboren in Córdoba en een invloedrijk joods thorageleerde en astronoom, is daar een exponent van. De intolerante houding ten aanzien van de joden, ook binnen de Kerk zelf, wordt groter in de late middeleeuwen. Het vierde Lateraans concilie (1215) besloot dat joden herkenbaar moesten zijn door het dragen van een gele lap en een punthoed zodat ze gemeden konden worden. In 1391 werden de joden in Sevilla, Córdoba en Valencia vervolgd. De onzekere situatie leidde ertoe dat nogal wat joden zich tot het christendom bekeerden (*judeoconversos*, maranen). Hierdoor ontsnapte men niet alleen aan mogelijke vervolgingen maar men kon zo als jood ook opklimmen tot posities die normaliter voor hen verboden waren. In 1478 werd onder het gezag van de Spaanse koning de Spaanse inquisitie opgericht en in 1492, na de val van Granada (cf. hoofdstuk vier), werden de joden door het uitdrijvingsedict verplicht zich te bekeren of te migreren. Bekeerde joden werden nauwlettend in het oog gehouden en bleven gevaar lopen op vervolging.

Ook de asjkenazische joden werden opgejaagd. De teksten van Luther over de joden, met name *Von den Juden und ihren Lügen* uit 1543, getuigen van minachting en zelfs haat, en zijn een bron voor intolerantie geweest. Wegens vervolging en onverdraagzaamheid zijn heel wat joden Duitsland ontvlucht richting Polen, waar ze aanvankelijk welkom waren. Van die tolerantie was echter niets meer te merken tijdens de gewelddadige kozakkenopstand van 1648. De kozakken – een nomadenstam in

Oekraïne die onder Pools bestuur stond – streeden niet alleen tegen de Poolse adel en landeigenaars maar ook tegen de joden, waardoor honderdduizenden joden om het leven kwamen. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden asjkenazische joden opnieuw het slachtoffer, nu van tsaristisch geïnspireerde pogroms en razzia's. Velen zijn toen naar West-Europa en de Verenigde Staten gevlucht. Tussen 1873 en 1935 zijn uit Antwerpen alleen al met de Red Star Line waarschijnlijk tot 1 miljoen joden naar de Verenigde Staten vertrokken.

De zwaarste klap in de geschiedenis van het jodendom was natuurlijk de Holocaust of Shoah. In heel Europa werden de joden systematisch vervolgd en gedeporteerd. De uitroeiing van de joden zou meteen de oplossing zijn voor het 'jodenprobleem'. Het nazisme heeft op die manier zes miljoen slachtoffers gemaakt. In België werd bijna de helft van de joodse populatie uitgemoord, in Nederland was dat zelfs 75 procent. Heel wat joden zijn in die periode uit Europa weggevlucht.

Na de oprichting van de staat Israël in 1948 zijn vele joden naar het Midden-Oosten teruggekeerd. Hoewel de idee van een joodse staat nooit helemaal uit de geschiedenis is verdwenen, kwam de verwezenlijking er pas na de Tweede Wereldoorlog en met de steun van de geallieerden. Dit is een overwinning voor de zionistische beweging die vooral vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw is ontstaan en voor de creatie van een onafhankelijke joodse staat ijvert zodat de joden uit de diaspora naar hun voorouderlijke land zouden kunnen terugkeren. Onder impuls van het zionisme en de druk van het antisemitisme vinden er vanaf het einde van de negentiende eeuw al grote joodse emigratiegolven plaats naar het toenmalige Palestina waardoor er daar een belangrijke joodse gemeenschap (de 'Yishuv') ontstaat.

In 1948 wordt Palestina door de Verenigde Naties opgedeeld in een Arabische en een Joodse staat, waarop de Yishuv haar onafhankelijkheid uitroept als de staat Israël. Na de onafhankelijkheidsstrijd heeft Israël meer grondgebied dan oorspronkelijk voor de joodse staat was voorzien, en zijn heel wat Palestijnen gevlucht naar Libanon, de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook.

De Arabische wereld erkende Israël niet en er brak een strijd uit over (de grenzen van) het grondgebied. In 1964 wordt de PLO of de Palestijnse bevrijdingsorganisatie opgericht, met als doel de joodse staat ongedaan te maken. Tijdens de zesdaagse oorlog in 1967 verovert Israël de Gazastrook en het schiereiland Sinai op Egypte, de Westelijke Jordaanoever op Jordanië en de Golanhoogten op Syrië. Israël begint met de bouw van joodse nederzettingen in de bezette gebieden en Palestijnen intensiveren de terreuraanvallen op joodse doelen binnen en buiten Israël. In de Jom Kippoer oorlog in 1973 hebben Syrië en Egypte tevergeefs een poging gedaan hun gebieden terug te winnen.

Er komt een eerste doorbraak in het vredesproces met de akkoorden van Camp David in 1978 en Sinai komt terug bij Egypte. Midden de jaren 1990, enkele jaren na de eerste intifada (Palestijns verzet van 1987-1993), worden de Oslo-akkoorden

gesloten: de PLO wordt door Israël erkend als vertegenwoordiger van de Palestijnen en de PLO belooft het terrorisme tegen Israël te staken. PLO-leider Yasser Arafat, de Israëlische premier Yitzchak Rabin (het jaar daarop vermoord door een joodse extremist) en de Israëlische minister van buitenlandse zaken Shimon Peres ontvangen hiervoor in 1994 de Nobelprijs voor de Vrede.

Het conflict is nog steeds niet opgelost, wat onder meer blijkt uit de Palestijnse vluchtelingenproblematiek, de terreurdreiging, de muur tussen Israël en de West-bank, politieke en economische instabiliteit in de Palestijnse gebieden, onduidelijkheid over het statuut van Jeruzalem, onenigheid over de joodse nederzettingen, acties van Hamas en Hezbollah, enzovoort.

2. CHRISTENDOM

2.1 Verspreiding en aantallen

Het christendom is de grootste en meest verspreide religie ter wereld. Het telt 2,2 miljard gelovigen, 31 procent van de wereldbevolking. Vandaag leeft 99 procent van de christenen buiten het Midden-Oosten, de regio waar het christendom is ontstaan. De helft van alle christenen is katholiek, wat neerkomt op zo'n zestien procent van de wereldbevolking. Het katholicisme vormt de meerderheid in grote delen van Midden- en Zuid-Amerika en in zuidelijk Europa. Ook de Verenigde Staten, Midden- en Noord-Europa kennen grote aantallen katholieken, maar hier zijn protestantse strekkingen (lutheranen en calvinisten) vaak in de meerderheid. In de Verenigde Staten is 77 procent van de bevolking christelijk: bijna één op vier van de Amerikanen is katholiek en ruim een op twee is protestant.

Van alle christenen behoort 37 procent tot een protestantse traditie, goed voor bijna 12 procent van de wereldbevolking. Ook de Anglicaanse Kerk – strikt genomen geen protestantse kerk – wordt daar bijgerekend. In de Verenigde Staten en Nederland wonen vooral calvinisten en gereformeerden, terwijl lutheranen voornamelijk in Duitsland en de Scandinavische landen wonen. De diversiteit onder de protestantse kerken is aanzienlijk, wat het levensbeschouwelijke landschap in landen als de Verenigde Staten complex maakt. Over het algemeen worden er drie tradities onderscheiden: 'Mainline Protestant Churches', 'Evangelicals' en 'Historically Black Churches'. Die laatste zijn diepgaand getekend door de geschiedenis van slavernij, evangelicals hechten veel belang aan persoonlijke bekeringen en zijn missionair en ethisch conservatief, en het mainline protestantisme tot slot maakt vaak van sociale hervormingen een speerpunt.

Binnen deze tradities bevinden zich particuliere kerken en gemeenschappen als administratieve en organisatorische eenheden. De baptisten vormen de grootste groep en bevinden zich binnen de Evangelicals en de Historically Black Churches.

De 'Southern Baptist Convention' is de grootste en omvat zeven procent van de Amerikanen. Verder zijn er nog de 'the American Baptist Churches in the USA' en 'the National Baptist Convention'. Binnen het traditionele protestantisme vormen de methodisten de grootste familie. De 'United Methodist Church' is de tweede grootste denominatie van de Verenigde Staten, goed voor vijf procent van de bevolking. Verder zijn er nog pentacostals, adventisten, presbyterianen, lutheranen, enzovoort.

Door een gebrek aan een centrale hiërarchische structuur kent de protestantse traditie op ethisch, politiek en liturgisch vlak dus een grote interne diversiteit: er zijn de streng gereformeerde strekkingen, de conservatieve evangelicals en de geïnspireerde pinkstergemeenschappen, maar er zijn ook erg liberale, 'vrijzinnige', open en vooruitstrevende protestantse strekkingen zoals de Remonstranten in Nederland en Duitsland. Zowel in Latijns-Amerika en delen van Afrika als in kosmopolitisch getinte Europese steden groeit de aanhang van protestantse pinksterbewegingen en de evangelische kerken.

De Grieks- en Russisch-orthodoxen vertegenwoordigen twaalf procent van de christenen. Deze kerken zijn georganiseerd op basis van patriarchaten en bevinden zich vooral in Oost-Europa en Rusland.

Eén procent van de christenen behoort tot kleinere tradities zoals de mormonen en de Jehova's getuigen. Die laatsten ontstonden eind negentiende eeuw in de Verenigde Staten binnen de adventistische stroming. De Jehova's getuigen geloven dat de mensheid zich in de eindtijd bevindt en dat mensen zich daarom tot het enige ware geloof moeten bekeren. Hiertoe gaan Jehova's getuigen deur-aan-deur om aan de hand van hun eigen Bijbelvertaling en publicaties van het Wachttorengenootschap mensen te overtuigen. Wereldwijd tellen de Jehova's getuigen meer dan acht miljoen volgelingen in een 240-tal landen.

De mormoonse kerk, voluit de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, werd in 1830 in de staat New York gesticht door Joseph Smith Jr. Op basis van de visioenen die hij kreeg, was hij ervan overtuigd dat alle bestaande kerken vals waren en dat hij was uitverkoren om de oorspronkelijke christelijke Kerk opnieuw op aarde te vestigen. Hij publiceerde het Boek van Mormon, een Engelse vertaling van een tekst die oorspronkelijk op gouden tabletten geschreven stond, maar door niemand anders dan door Smith zelf ooit gezien zouden zijn geweest. Geïnspireerd door een visioen was Smith polygaam en huwde hij mogelijk tussen de twintig en veertig vrouwen. Sinds het begin van de twintigste eeuw is polygamie in de meeste mormoonse kerken in onbruik geraakt – enkel in de afgesplitste Fundamentele Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen is het nog toegeestaan. Nadat Smith in 1844 in Carthage, Illinois door een menigte gelyncht werd en zijn volgelingen met vervolging te maken hadden, maakten tussen 1846 en 1869 zo'n 70 000 mormonen, te paard en vaak te voet, de 1500 kilometer lange tocht naar de Great Salt Lake Valley. Tot op vandaag is Salt Lake City in de staat Utah de

hoofdzetel van de Kerk. Ongeveer de helft van de leden woont in de Verenigde Staten, maar de Kerk is ondertussen vertegenwoordigd in meer dan 175 landen en telt 15 miljoen leden. Mormonen zijn wereldwijd actief met zendingswerk en geloven dat het doopsel ook nog postuum voltrokken kan worden, waardoor zelfs overleden mensen nog gered kunnen worden. Ze beheren daarom in Salt Lake City een erg uitgebreide databank met genealogische informatie die ze wereldwijd verzamelen.

Door hun grote aanhang bevinden christenen zich vaak in een comfortabele meerderheidspositie: 87 procent van de christenen woont in een land waarin het christendom in de meerderheid is. Waar christenen in de minderheid zijn, met name in nogal wat Arabisch-islamitische landen, wordt het hen niet altijd gemakkelijk gemaakt. Denk aan de christelijke minderheid in Syrië die er in 2013-2014 als politieke pasmunt werd gebruikt in het conflict tussen de rebellen en het regime van Assad. Of aan Egypte waar er een minderheid van koptische christenen is – koptisch is een verbastering van het Griekse woord voor ‘Egyptisch’ – die vaak op gespannen voet staat met moslimgroeperingen.

Het aantal christenen zal de komende decennia nog stijgen, maar het aandeel in de wereldbevolking blijft constant. De groei heeft vooral met demografische factoren te maken en zal zich voornamelijk in ontwikkelingslanden manifesteren. Daarnaast wordt het aantal bekeerlingen naar het christendom voor de komende vier decennia op veertig miljoen geschat. In het Westen – ook in de Verenigde Staten – zou de secularisering zich echter verder doorzetten, wat concreet betekent dat in de komende decennia 106 miljoen mensen het christendom zouden verlaten. In de Verenigde Staten zou de groep christenen tussen 2015 en 2050 zakken van 77 naar 66 procent, in veel Europese landen zal het percentage christenen geen vijftig procent meer halen.

2.2 Jezus: ‘marginale jood’ en Messias

Het christendom is in de schoot van het jodendom ontstaan maar ook als een afsplitsing ervan (Meier 1991). De eerste christenen zijn joden die in Jezus de aangekondigde Messias erkennen. Het gaat letterlijk om ‘joods-christenen’. Onder meer de expliciete messiaanse verwachting, de toenmalige aanwezigheid van een eindtijdverwachting en de idee van een leven na de dood in de joodse traditie maakten het ontstaan van het christendom op dat moment mogelijk.

Bij gebrek aan bronnen is er over de ‘historische Jezus’ weinig bekend. Wel is het zo goed als zeker dat er inderdaad een joodse charismatische figuur profeterend rondging in het toenmalige Palestina. Het is aannemelijk dat die figuur de kruisdood is gestorven rond de jaren dertig. Uit de evangeliën zouden we verder kunnen afleiden dat Jezus is opgegroeid in farizeïsche kringen, daarna in de kringen van het bap-